

ZGRADBA LJUBEZENSKE ZGODBE V ROMANIH *DESETI BRAT* IN *1895, POTRES*

Ljubezenska zgodba slovenskega izobraženca je v osnovi prvega slovenskega romana *Deseti brat* Josipa Jurčiča in romana Janija Virka *1895, potres*. Oba romana uporabita kliše velike usodne ljubezni za beg iz bivanjske krize. Jurčičev romantični pristop ponuja naivno sentimentalno zgodbo, polno različnih preprek, medtem ko je v Virkovem postmodernističnem delu mogoče čutiti rahlo parodijo tega motiva, ki je predstavljen z mnogo bolj čutno in strastno ljubezensko zgodbo. Razlika med romantično in postmoderno interpretacijo istega problema se odraža v posameznih strukturnih segmentih, npr. oblikovanju značajev, predstavitvi časa, prostora, zgradbi in stilu.

slovenski ljubezenski roman, literarna oseba, slovenski intelektualec 19. stoletja, sentimentalizem, postmodernizem, J. Jurčič, *Deseti brat*, J. Virk, *1895, potres*

A love story of a Slovenian intellectual lies at the bases of the first Slovenian novel, *Deseti brat*, by Josip Jurčič and of Jani Virk's novel, *1895, potres*. Both novels use the cliché of great, fatal love as an escape from the existential crisis. The romantic approach in Jurčič's case offers a naive, sentimental story, filled with a multitude of obstacles, whereas in the postmodernistic work of Virk one can sense a mild parody of this motif, presented through a much more sensual and passionate love story. The difference between the romantic and the postmodern interpretation of the same problem is reflected in the segments of the structure, such as the construction of the personalities, the presentation of time, space, the composition and style.

Slovene erotic novel, literary character, Slovene 19th c. intellectual, sentimentalism, postmodernism, J. Jurčič, *Deseti brat*, J. Virk, *1895, potres*

Predmet našega zanimanja sta dva romana, Jurčičev *Deseti brat* in Virkov *1895, potres*. Časovni razpon med romanoma je natančno 134 let. Kot je znano, velja *Deseti brat* za prvi slovenski roman, Virkov pa je eden pomembnejših romanov s konca 20. stoletja. Na teh dveh primerih bomo poskusili pokazati, kaj se je zgodilo s slovenskim ljubezenskim romanom od njegovih začetkov do danes. Zdi se, da poleg časovne oddaljenosti kažeta prvi slovenski roman *Deseti brat* in *1895, potres* Janija Virka nekaj skupnih lastnosti, na katerih je mogoče postaviti našo primerjavo.

Zgodba romana *Deseti brat* se dogaja v gradu Slemenice, kamor je mladi študent Lovre Kvas prišel kot domači učitelj. Poleg večjih problemov, ki izhajajo iz

njegovega revnega stanu, ter peripetij z ljubosumnim Marijanom, pride do zaželenega izida, oženil se bo s hčerjo veleposestnika, pri čemer mu pomaga skrivnostni deseti brat. Na tej ravni imamo v romanu, po Bahtinu,¹ kronotop gradu, ki ni pomemben samo za tematsko snov romana, temveč tudi za njegovo zgradbo. V središču romana je ljubezen in okrog nje se organizirajo še druge zgodbe. V romanu *1895, potres* Janija Virka je glavna oseba spet mlad študent Ivan Lapajne, ki je začel študirati na Dunaju, vendar se po prvem letniku ponovno znajde doma v Ljubljani in tu med ljubljanskim potresom doživi »nepričakovano ljubezen« do lepe tujke Marije de Majo.

Za začetek je pomembno, da sta glavni osebi Lovre Kvas in Ivan Lapajne študenta, ki nista končala študija, da se prepirata s svojimi starši in se oba preživljata z inštrukcijami. Lovretov spopad je hujši, ker od staršev ni dobil dovoljenja za študij in je zdaj brez podpore prepuščen samemu sebi. Lapajne pa se srečanja s starši izogiba, ker si še ni pripravljen odgovoriti na vprašanje, kaj naj napravi s seboj in s svojim življenjem, vendar ga to ne ovira, da ne bi sprejel materine podpore. Oba junaka sta karakterizirana z občutkom neskladnosti, nezadovoljstva s seboj in z okoljem. Junaka, ki sta v konfliktu z okoljem, lahko označimo za problematični osebi v degradiranem svetu.

Lik mladega intelektualca, ki izhaja iz podeželja, ima realno izhodišče (to nam kaže življenjepis Josipa Jurčiča in še mnogih drugih slovenskih pisateljev 19. stoletja), toda njegova usoda ima korenine tudi v baročnem romanu preskušnje. Ideja preskušanja dobiva, kakor pravi Bahtin, različne ideološke vsebine, odvisno od časa, v katerem roman nastaja. Izjemno zanimiva je ideja preskušnje intelektualca v ruskem romanu, v katerem se pojavlja v obliki odvečnega človeka. Beseda je o ruskem sentimentalno-psihološkem romanu, v katerem se patetično-psihološka beseda baročnega romana preobrača v intimno-patetično. Intimna patetika s svojo večjo neposrednostjo postaja bližja vsakdanjemu življenju, izraža pa se s pismi, izpisi iz dnevnika, ki dobijo pomembno mesto v strukturi romana. Na ta način se odkriva notranje bogata, toda neaktivna oseba Lovreta Kvasa, pokončnega glede izkušnje v ljubezni in hkrati obremenjenega z občutkom odvečnosti v svetu, v katerem je vse odvisno od materialnih zakonitosti. Kakor pravi Lovre Kvas v romanu:

»Čutil sem se tako osamljenega, tako nepotrebna na svetu, da bi se bil res sprijaznil s pregrešno mislijo: ko bi mi Bog smrt poslal, bilo bi morda še najboljšje; čemu pak sem tukaj, kaj je moja naloga? [...] Nekaj je v meni kot hrepenenje po nečem neznanem, ki se mi pa vendar zdi, da že napol imam.«²

In nato (v pismu prijatelju Bojanu):

Razvidno ti je iz vsega, da bi bil na mojem mestu vsak pošten in zmeren človek srečen in tako zadovoljen, kot mačka na peči, če dovoliš, da ti robato povem. Jaz se tudi včasih trudim preveriti samega sebe, da mi je dobro, ali vselej ne gre ... manjka

¹ M. BAHTIN, *O romanu*, Beograd: Nolit, 1989.

² J. JURČIČ, *Deseti brat*, Ljubljana: MK, 1972, 49.

mi svesti, da sem sam svoj gospodar, na pravem mestu in pravem potu do namena, ki bi mi bil po volji. Zakaj mi je Bog naklonil, da moram v najlepši dobi svojega življenja za tujo mizo sedeti, to mi ne gre v glavo.³

Degradacija sveta, v katerem živi Kvas, se kaže v tem, da ima občutek nesmiselnosti človekovega napora, da bi se v urejenosti sveta karkoli spremenilo, kajti, kot pravi Lovre, je svet že star in v starosti utrujen, nespremenljiv, tako da je vsak, ki bi si ga želel spremeniti, podoben Sizifu. Po Borisu Paternuju je »Lovre tip romantičnega, s svetom in s samim seboj razklanega človeka, ki si išče rešitve ter pomiritve izven stvarnosti, v meditaciji in poeziji. Veruje samo še v dvoje globljih osebnih čustev, ki ga usodneje priklepata na druge ljudi: v kult prijateljstva in kult ljubezni.«⁴

Lovretova osebnost ter njena notranja problematika vnaša v roman tudi izrazito romantično idejno plast. Na drugi strani se je Jurčič na Dunaju »tesno oklenil Stritarja, ki je v slovenskem literarnem krogu sugestivno razglašal svoj pesimistični življenjski in estetični umetnostni nazor. [...]. Preko Stritarja so vodile poti v zahodnoevropski sentimentalizem in romantiko.«⁵

Ivan Lapajne, glavna oseba Virkovega romana, ima občutek da je bolan, boji se, da bo umrl, še preden bi dovršil svoje poslanstvo na svetu. V romanu je večkrat govor o njegovem občutku praznine:

Ivan pa ni nameraval razbijati sveta, saj se je ta pred njim prelival v nešteti barvnih ploskvah in je tako negotovo migotal pred breznom praznine, da je bolj potreboval toplino kot nasilje.⁶

Postavlja si vprašanje: »Kaj, če je vse naokrog ena sama praznina ...«⁷ Ta občutek je sad časa, v katerem Lapajne živi, to je konec 19. stoletja – *fin de siècle*. Roman pripoveduje o nihilistih, ki so se pojavili v Varšavi, o ezoteriki na Dunaju. Njegov prijatelj zobozdravnik žveči kokain, ki je v modi. Na drugem mestu pravi:

Glasba ga je dolgočasila, imelo ga je, da bi se potuhnil in se za zaročeninim hrptom odtihotapil iz stanovanja. Čutil je globoko osamljenost – v njem so se pretakali vrtinci pršljive tesnobe in strahu, potreboval je dotik mehkega ženskega telesa, zaželel si je, da bi za nekaj časa izginil v naročju tople ženske.⁸

Zunanja manifestacija sveta v razpadu je potres kot realen dogodek, kar je za avtorja zelo dober način razkritja vsega, kar ni prav v tem svetu.

Pomislil je, kako tanka je črta med življenjem in smrtjo; en sam droben hip, eno samo slabo naključje lahko utripajoče telo življenja spremeni v hladno gmoto negibnega mesovja, ki se takoj potopi v temo in začne popuščati propadu. Silno občutje groze in strahospoštovanja nad neznano močjo je v njem sprožilo omotico [...] »Kaj so hiše, ki

³ Prav tam, 55.

⁴ B. PATERNU, Jurčičev »Deseti brat« in njegovo mesto v slovenski prozi, v: J. Jurčič: *Deseti brat*, 167.

⁵ Prav tam, 168.

⁶ J. VIRK, *1895, potres*, Ljubljana: Mihelač, 1995, 14.

⁷ Prav tam, 14.

⁸ Prav tam, 83.

si ji zidajo ljudje? [...] Nič, en sam nič, en sam klinčev prah. In vesolje [...] čez nekaj milijonov let bo ena sama praznina in ljudi že zdavnaj ne bo več. Vse bo pozabljeno, po neskončnih praznih prostorih bodo neslišno plavali le drobci velikih in majhnih ljubezni, mehko in nevidno, kot duše, preden se spustijo v telo.« Svet pred njegovimi očmi se je razmikal, videl je kako poka po šivih in kako se med predmete razširjajo srhljiva brezna praznine. Boleče jasno je videl, da bo nad vse in vsekogar nekoč prišel nek drug, drugačen potres, brez donenja, hreščanja in silovitega valovanja, temveč tiho, neslišno, kot droben, komaj zaznaven pik strupene kače, zaradi katerega razpade človeško telo.⁹

Vidimo, da je potres uporabljen kot potrdilo nesmiselnosti življenja, pa tudi kot metafora za ljubezen, ki je človekov osebni potres. Zdi se, da je v tem okolju in v takšnem duhovnem in duševnem stanju ljubezen edini izhod, edina svetloba v življenju obeh junakov. Kakšna je zgradba ljubezenske zgodbe v primerjanih romanih? Oba junaka doživita ljubezen kot nekaj nepričakovanega, nenadejanega (kot pravi podnaslov romana Janija Virka, in ki velja tudi za roman *Deseti brat*), vendar velikega in mogočnega. In še bolj zanimivo za zgradbo in za značilnosti ljubezenske zgodbe v obeh romanih je to, da je večkrat in na več načinov prerokovana.

Za Lovreta Kvasa je Manica najlepša deklica, ki jo je v življenju videl. Zanj pravi:

»Če teh ur ne presanjarim v svoji izbici, grem na vrt, kadar ni premrzlo, in tam v kolibici včasih najdem gospodično pri – bukvah. Ko ne bi že drugega imela na sebi, že to, da posebno rada bere, moralo bi me, da bi jo častil. Zakaj jaz mislim, da je že to znamenje dobrega srca, če kdo ljubi poezijo ali lepoznavsko berilo.«¹⁰

In pozneje:

»Kakor usoda človeku od rojstva do groba nagaja, ni tudi meni prizanesla, ni mi pustila, da bi slišal brž včeraj tisto besedo, za katero dam kri in življenje. Prišel je tretji človek, ki je vsemu konec storil. [...] ali vendar me je nekako pretresnilo, ko me je ta čudni mož domislil tiste noči, ko sva bila vprvič vkup in ko mi je prerokoval da bom grad in grajske ljudi pomnil vse življenje. [...] Ali bog ve, če mi ni še popred kaj drugega namenjenega. Saj se usoda človeku naglo spremeni.«¹¹

Lapajne doživi ljubezen še močneje:

Nad njim se je zrušilo nebo, prvič v življenju je začutil, kako je, če nenadoma zgrmiš v prepad ljubezni.¹²

Nekoliko kasneje pa razmišlja takole:

Je bila sploh resnična, se je moral vprašati nazadnje, se je le njemu zdela tako božansko lepa in se bo, če jo bo poiskal, v brezbrizni dnevni svetlobi pokazalo, da ni nič posebnega in se bo le osmešil s svojim hrepenenjem?¹³

⁹ Prav tam, 141.

¹⁰ J. JURČIČ, *Deseti brat*, 54.

¹¹ Prav tam, 62–63.

¹² J. VIRK, *1895, potres*, 114.

¹³ Prav tam, 116.

Zanimivo je tudi mišljenje njegovega prijatelja Bullova, ki pravi:

»Ženske pridejo nad človeka kot bolezen, in mu vzamejo razum [...] zaljubljenost je najhitrejša pot do bankrota ali umobolnice. Če se mladi fant ne bo polotil kakšnega resnega posla, ga bo to pokopalo.«¹⁴

Ljubezen ni nič manj pomembna za ženske like v romanih. Za Manico so vsaj rekli (Paternu, Levstik), da je bolj aktivna v reševanju vprašanja njune ljubezni kot Lovre, zato ker zanjo to pomeni razrešitev njene usode. Za Marijo de Majo je ljubezen pravi vir življenja; ona jo išče in obenem – jo povzroča – s svojo nenavadno lepoto je sama vir ljubezni. Na nekem mestu v romanu pravi:

»Srečni smo lahko le v iluziji ... in mogoče jo zato tudi neprestano iščemo. Čeprav v njej zgubimo sebe, izpuhtimo, izginemo. Kaže, da si prav to želimo.«

Na vprašanje Klare Auersburg, ali govori o ljubezni, Marija nadaljuje:

»Ja, tudi o ljubezni. Nekomu se predajaš, ker ne veš, da ne more shajati niti s seboj; to je iluzija. Skočiš v zrak in dolgo misliš, da letiš kot angel. Šele na koncu pa se zaveš, da si padal v prepad in ravnokar treščil ob tla.«¹⁵

Vse torej kaže, da se ljubezen v romanih doživlja kot nekaj res velikega, usodnega, kar je enakovredno potresu, iluziji, nekaj angelskega in tragičnega, in zato postane glavni povzročitelj življenjske usode za vse glavne osebe. Gotovo je, da sta junaka L. Kvas in I. Lapajne problematična, postavljena v degradiran svet, s katerim se ne moreta sprijazniti. Oba sta družinsko locirana, se pravi zasidrana v preteklosti. Za Lapajneteta imamo dano tudi historično usidranost, leto 1895.

Če se vprašamo, kaj si želita oba junaka, je odgovor, da si želita doseči nekakšne zunanje in notranje vrednote. Lovretov namen je jasnejši: on si želi končati študij, postati neodvisen član družbe in človek široke izobrazbe. Lapajne je v tem pogledu malo bolj problematičen: nima jasnih idej, kaj bi počel s seboj – študiranje je prekinil, počuti se utrujen in nezadovoljen s seboj, želel bi biti umetnik, toda ničesar v tej smeri se ne loti. In dokler se odloča, zapravlja čas v visokih ljubljanskih krogih, v kartanju in telesni ljubezni.

Pri predstavljanju svojega junaka Lovreta Kvasa uporablja Jurčič tako imenovano razkošno ali bogato etiketo, v romanu je zelo obsežen portret, in druge načine etiketiranja, medtem ko je v Virkovem romanu etiketiranje zelo revno – za opisovanje svojega junaka uporablja sinekdoho – Lapajnetov opis je reduciran na njegove črne brke in žive oči.

Vprašanje narativnega poteka, se pravi pozicije naratorja, je posebej zanimivo in pomembno za smisel romana. V Jurčičevem romanu je narator klasičnega tipa, vsevedni, omniprezentni narator, značilen za romane do konca 19. stoletja. Poleg tega se Jurčičev junak in njegova zgodba razkrivata ob pismih, ki jih Lovre piše svojemu prijatelju, in njegovih odgovorih na pisma, tako da dobimo spremenljivo

¹⁴ Prav tam, 77.

¹⁵ Prav tam, 101.

fokalizacijo, ki omogoča raznovrstne poglede na Lovretove probleme. Tretji način pripovedovanja je uporaba romantične ironije kot znaka fikcionalnosti fikcije. Ta ima namen iztrgati bralca iz iluzije in mu naznaniti, da bere zgodbo, zgodbo posebnega namena. Efekt romantične ironije v *Desetem bratu* je precej humoriističen in poleg romantično-sentimentalne podlage glavne zgodbe opozarja na realistično podlago, na kateri narator stoji in pripoveduje zgodbo.

V romanu Janija Virka *1895, potres* zgodbo vodi vsevedni narator, vendar zelo pogosto prevzamejo naracijo tudi liki, se pravi, da se osamosvojijo od vsevednega naratorja, s čimer je pridobljena spremenljiva fokalizacija. Ker je v središču romana potres kot zunanji dogodek, ki se je res zgodil leta 1895, je zelo pomembna plast v romanu tudi dokumentarna – to pomeni, da avtor uporablja navedke iz dokumentov tega časa (navaja časnike, zapise, kronike; to so citati ali vakantni citati, znane anekdote in dogodki iz življenja slovenskih pisateljev itn.). Na tak način je zgodba res usidrana v čas in prostor, tako da ustvarja občutek, da je vse, kar se je zgodilo, in ljubezenska zgodba vmes, del resničnega življenja.

V obeh primerih dobimo zanimiva romana o slovenskem intelektualcu v sredini in na koncu 19. stoletja. Zanimivo je, da tako Jurčič kot Virk življenjske dileme slovenskega intelektualca razrešujeta na isti način – s srečo v ljubezni. Za Lovreta Kvasa se življenjska izkušnja končuje z diplomom in s poroko s posestnikovo hčerko. Za Lapajneto je to ljubezen do milanske aristokratkinje Marije de Majo, fatalne ženske, ki je v njem uspela zbuditi pravo ljubezen.

Primerjava dveh romanov je poskus, da se pokaže razvojna pot slovenskega romana, pogojno opredeljenega kot ljubezenski roman. Zdi se, da moremo o Jurčičevem romanu *Deseti brat* in Virkovem *1895, potres* govoriti kot o ljubezenskih romanih. Slovenski roman se je začel s poskusom študenta Josipa Jurčiča. Kakor smo povedali že na začetku, je ta roman zelo raznorodn, ima elemente romana preskušnje, slovenske pripovedne tradicije, gotskega romana, po Paternuju je to roman romantično-realistične provenience. Zdi se, da moremo na podlagi analize sklepati, da je zelo pomembna plast v romanu tudi njegova sentimentalna značilnost.

Milan Dekleva je svoj pristop k romanu *1895, potres* naslovil kot *Melodrama na robu praznine*. Naslov je zelo pomemben za bistvo romana: »Avtor *Potresa* ni le kronist mesta, ampak popisovalec »nenadejane ljubezni«. Ljubezni, ki je – po svoji silovitosti, usodnem spletu neverjetnih slučajnosti, predvsem pa po srečnem razpletu – melodramska. Melodrame – v sodobnem pomenu besede, si ni izmislil Hollywood, bila je oznaka trivialnih, sentimentalnih iger v prejšnjem stoletju.«¹⁶

Sentimentalizem nastaja v drugi polovici 18. stoletja. Zanj je bistvena teza, značilna za družabno in književno življenje ob koncu 18. stoletja, da je sreča v človeku samem, ne zunaj njega. Zato je racionalizem filozofija, ki ni popolna, saj zapostavlja dve značilni sferi človekovega duhovnega življenja. To sta srce

¹⁶M. DEKLEVA, *Melodrama na robu praznine*, v: J. Virk: *1895, potres*.

(emocije) in duša (intuicija), subjektivno notranje pojmovanje stvari, zadovoljstvo s seboj, utemeljeno na božjih (beri naravnih) zakonih dobrega in zlega, kot največje dobro za človeka in najvišji cilj človekovega vedenja. Na tej podlagi je čustvenost zgradila svojo poetiko: književnost naj izraža intimna človekova stremjenja in čustva. Od tod izhaja, da so subjektivni/osebni izraz v obliki dnevnika, pisma, izpovedi in intimni pogovori najboljša in najadekvatnejša oblika književnega izraza.

Sentimentalna plast je zelo pomembna v strukturi *Desetega brata* in z njim se je v tem duhu in s to tehniko začela tradicija romana. Zelo zanimiv poskus Janija Virka je ob koncu 20. stoletja napisati roman v sentimentalnem duhu. Njegov poskus je v skladu s postmoderno tendenco pastiša, medbesedilnosti in poigravanja s žanri v tako imenovani epohi izčrpanosti literature. Na videz posnema strukturo ljubezenske zgodbe, toda hkrati se posmehuje, sentimentalni naboj v zgodbi ironizira. Roman je poln klišejev – nezadovoljni študent, blazirana aristokratinja, velika ljubezen, nepričakovana, toda prerokovana, v nenavadnih okoliščinah, kar vse daje zgodbi zunanjo dramatiko.

Postmoderni roman J. Virka *razgrajuje* veliko temo ljubezni s sredstvi ljubezenskega sentimentalnega romana. V tem pogledu bi lahko parafrazirali Baudrillarda,¹⁷ ki pravi, da je vse že narejeno in je dosežena meja vseh možnosti. Vse, kar je ostalo, so kosi. Poigravanje z njim – to je postmoderna.

Sodobni pisatelj ne verjame v mit, v veliko naracijo ljubezenske totalitete. Sentimentalni zaljubljenec verjame, da obstaja ljubezenski ideal, medtem ko je postmoderni junak njegovo nasprotje – on ima polivalentne želje, ni zvest eni ženski, ampak je poligamen. Kakor pravita Deleuze in Guattari, je postmoderna želja »decentrirana, fragmentarna in dinamična želja,« ki vsakokrat potrebuje več objektov, relacij in zvez, zato ker je človek nemonoliten.¹⁸

Terry Eagleton, v skladu z delitvijo tekstov na tiste, ki so namenjeni branju (*lisible texts*), in tistih, ki so namenjeni pisanju (*scriptable texts*), drugi tip opredeljuje kot tekst, ki »nima določenega pomena, nima utrjenega označenega, temveč je pluralen in difuzen (razpršen) tekst, neizčrpna mreža ali galaksija označevalcev, tkanje kodov in fragmentov kodov brez vidnega šiva. [...] Ni ne začetkov ne koncev, ne nizov, ki bi bili zmožni obrniti se v nasprotno smer, ne hierarhije tekstnih ravnin, ki bi kazala, kaj je več ali kaj manj pomembno. Vsi literarni teksti so stkani iz drugih literarnih tekstov, toda ne v tradicionalnem smislu – da bi nosili sledove vplivanja, temveč v mnogo bolj radikalnem smislu – da je vsaka beseda, vsak stavek in vsak segment predelava, novo pisanje drugih, že napisanih tekstov, ali takih, ki so v sodobnem okolju teksta, ki nastaja. Ni literarne »izvirnosti«, tako kot ni »prvega«, prvobitnega literarnega dela: vsa literatura je medbesedilna. [...] Moderna kritika lahko zdaj z gotovostjo proklamira avtorjevo

¹⁷ Ž. BODRIJAR [J. BAUDRILLARD], *Simulacija i simulakrumi*, Novi Sad: Svetovi, 1991.

¹⁸ S. BEST, D. KELLNER [S. BEST in D. KELLNER], *Postmoderna teorija*, Skopje: Kultura, 1996, 124–134.

smrt. Jezik je tisti, ki v literaturi govori z vso svojo bujno 'polisemično pluralnostjo', ne pa avtor.«¹⁹

Postmoderni roman J. Virka je roman, ki je napisan na podlagi bogate tradicije ljubezenskega romana in v zgodovini slovenske literature pomeni nadaljevanje tradicionalnega tipa romana, seveda z novim, izvirnim kotom zrenja in pojmovanja ljubezni.

¹⁹T. IGLTON [T. EAGLETON], *Literaturni teorii*, Skopje: Tera magika, 2000, 146.